

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Григорій Коссаk, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри біології
Світлана Волошанська, кандидат біологічних наук, доцент,
декан біологічного факультету
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті проаналізовано особистісне становлення молодого людини, формування ціннісних орієнтацій, що впливає на вибір життєвого шляху. Розглянуто формування життєвої позиції як набуття нею особистісного способу буття. Визначено шляхи формування системи моральних, духовних цінностей, що визначають участь особистості у різноманітних соціальних, громадських видах діяльності. Наведено методик дослідження системи цінностей, термінальних й інструментальних, та їхню градацію за ступенем вагомості значущості для особистості.

Актуальність проблеми. У психолого-педагогічній літературі поняття “особистість” зазначається як людина, соціальний індивід, який поєднує у собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально-неповторного [2, 117; 6, 45]. Головний наголос ставиться на соціальній сутності особистості як представника відповідної спільноти, суспільства, а рівень розвитку особистості визначається її здатністю співвідносити суспільні, загальнолюдські цінності з власними потребами, організувати поведінку та її саморегуляцію відповідно до них, здійснювати необхідну корекцію.

При цьому, особистість перебуває у стані постійного пошуку руху вперед, дослідження власної цілісності, тобто активного буття (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Н.І. Непомняща, А.В. Петровський, К.К. Платонов та інші). Саме особистісний спосіб життя означає визначення людиною власної позиції в житті загалом та в різних сферах життєдіяльності, вибір та здійснення вчинків, що узгоджуються з суспільними нормами, інтересами інших людей, оцінка наслідків прийнятого рішення, творення власних ціннісних орієнтацій, вияв відповідальності та самостійності в плануванні й організації поведінки.

У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговує формування ціннісних орієнтацій у молодих людей як вагомості умови їхнього соціального й особистісного самовизначення, набуття ними власного досвіду пізнання.

Мета статті. Ознайомити із результатами дослідження психологічних особливостей розвитку молодих людей юнацького віку, їхню психологічну орієнтованість на вироблення власної системи моральних, духовних цінностей,

організацію морально значущої поведінки, а також участь у соціально цінних, громадських видах діяльності, що проводилися за методикою М. Рокіча.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивність особистості виявляється у визначенні цінностей, мети життєвого шляху, що засвідчують її ставлення до нього і зумовлюють послідовний ланцюг осмислених своєчасних рішень, вчинків, дій. Від того, які цінності стають значущими для особистості й визначають її життєві цілі, поведінку, вчинки, а також від її здатності цілеспрямовано досягати поставлені завдання, скеровувати розвиток своїх здібностей відповідно до обраних ідеалів залежить спрямованість особистості, зміст її життєвого шляху. Саме особистість організує й регулює свій життєвий шлях. Вона не реагує пасивно й механічно на зовнішні впливи, а виявляє власне ставлення до різних сфер буття і самостійно приймає рішення, що змінюють напрям й процес її життєвого шляху [4, 344 – 346], [5, 684].

Спосіб самовизначення й самовияву особистості у житті на основі її ціннісних орієнтацій і узгоджений з її основними потребами визначає її життєву позицію. Життєва позиція формується у процесі взаємодії людини з різними сферами власного, соціального життя і є її особистісним утворенням. Для учнів старшого шкільного віку, студентів потреба у виробленні життєвої позиції є новоутворенням їхнього особистісного способу буття.

Фактично, система ставлень особистості до навколишнього середовища визначає її цінності й відповідно, ціннісні орієнтації. Поняття “цінності” за своєю сутністю означає суб'єктивне ставлення

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В УЧНІВСЬКІЙ ТА СТУДЕНТСЬКІЙ МОЛОДІ

людини до явищ соціального й духовного життя. Тобто продукти соціально-практичної діяльності людства в історії розвитку, вироблені ним норми, ідеї, ідеали тощо стають цінностями для кожної людини, якщо їхня об'єктивна й соціальна значущість набуває особистісного сенсу для особи або суб'єктивної значущості.

Отже, в процесі життя шляхом активної участі в діяльності, особистість соціалізується, оволодіваючи соціальним досвідом, що проходить й переломлюється через її внутрішній світ і набутий досвід і зумовлює становлення власної системи цінностей. Саме ця система цінностей або особистісних ставлень людини визначає її позицію у житті, суспільстві, культурі, стосунках з іншими людьми й стосовно самої себе. Зрілість позиції людини та її особистісного досвіду визначається тим, чи культурні, моральні, духовні цінності набули особистісної значущості для неї і вона усвідомлює значущість, відповідальність за своє життя й інших.

Узагальнюючи сказане, зазначимо, що у процесі розвитку особистість набуває не лише досвід діяльності, виконання соціальних функцій, взаємодії з іншими людьми, але й досвід самовизначення, вибору позиції стосовно подій життя, людей, своїх вчинків, моральних й духовних цінностей і як наслідок – досвід творення й вибору моделей власної поведінки. Вищий рівень розвитку особистості виявляється у самовизначенні особистості стосовно життєвого шляху, вибору власної лінії, спрямованості життя [1, 6].

Тому ми живимо термін “особистісна позиція”, що засвідчує, які цінності є для молодих людей пріоритетними, набувають для них сенсу й визначають їхні життєві наміри, плани.

Особливості формування позиції учнів старшого шкільного віку можна проаналізувати у контексті теорії Р. Селмана про розвиток у школярів уміння приймати моральні рішення [7, 805]. Згідно з цією теорією особистість приймає правильні з моральної позиції рішення, коли вона оцінює ситуації не тільки з власної перспективи, але й з точки зору почуттів і думок інших. В юнацькому віці учні здатні задовольняти власні потреби й потреби інших, розуміти переваги співробітництва, компромісів і довіри у стосунках з іншими. В подальшому розвитку вони все більше спроможні усвідомити складність людської поведінки, на яку впливають зовнішні чинники – минулі події, сучасні умови й середовище, що оточує особистість, а також внутрішні чинники – сфера підсвідомого, що часто зумовлює спонтанну й неусвідомлену поведінку.

Потенційні можливості й психологічні готовність молодих людей до визначення особистісної позиції, спрямованої на активний суб'єктивний спосіб життя, здійснення вчинків у єдності з інтересами інших людей, на благо суспільства. Саме визначення соціальних норм як цінностей, їхня інтеграція, осмислення свого досвіду, можливостей внутрішнього світу через призму визначених ідей, принципів, вибір напрямків життя значною мірою складає суть особистісного способу буття старшокласників та студентів й набуття відповідного досвіду. Проте, як неодноразово наголошено в наукових дослідженнях, психологічні функції, потенційні можливості, що закономірні для юнацького віку, можуть і не набути розвитку й сформуватися як особистісні риси, якщо не будуть створені сприятливі умови, середовище. Крім цього, кожному віку, зокрема, юнацькому притаманні суперечності й труднощі в критичній оцінці своїх домагань й можливостей, цілеспрямованому прогнозуванні свого майбутнього, аналізі життєвих ситуацій, світоглядних й моральних проблем, самостійному визначенні особистісних принципів й ідеалів.

Критерієм або мірилом оцінки лінії розвитку позиції особистості є моральні й духовні цінності суспільства й людини. Відповідно лінія ствердження позиції може бути непослідовною, хаотичною, регресивною. Розвиток особистості – це насамперед, вдосконалення, збагачення способу життя саме в духовно-моральному сенсі, а тому вдосконалення або зміна своєї позиції. Прагнення особистості зберегти свої погляди, принципи на все життя, або зміна позиції відповідно до вимог обставин засвідчують регрес або деградацію в її життєвій лінії. Для молоді людини важливо визначити й обрати конструктивну вихідну позицію, погоджуючи зовнішні, суспільні вимоги й власні бажання, наміри, потреби, можливості, а також відстоювати цю позицію, розвивати в різних обставинах, долаючи труднощі, що виникають.

Особистісну позицію молодих людей ми розуміємо як сукупність ціннісних ставлень, ідеалів і способів вияву цих ставлень у життєдіяльності. Їхня позиція означає спосіб особистісного самовизначення, усвідомлення власного місця і ролі в суспільстві на основі своїх цінностей й потреб. Суттєвий момент у досвіді визначення особистісної позиції – це усвідомлення своїх потреб, домагань, цінностей та їхня оцінка, корекція, узгодження з суспільними вимогами, громадянськими й моральними цінностями.

Вагомими для особистісного зростання є

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В УЧНІВСЬКІЙ ТА СТУДЕНТСЬКІЙ МОЛОДІ

філософські, громадянські, моральні, екзистенційні цінності, що стають чинниками поведінки молодої людини за умови, якщо набувають для неї суб'єктивного сенсу. Саме у процесі внутрішньої діяльності – аналітичної, оцінної, рефлексивної, що пов'язана з роботою свідомості й самосвідомості, молоді люди мають змогу осмислити суть, об'єктивну значущість й особистісний сенс соціальних цінностей. Предметом цієї діяльності можуть бути наукові факти, соціальні явища, реальні життєві ситуації, минулий досвід, світ їхніх відчуттів, переживань, думок, особисті цінності тощо.

Одним із аспектів нашого дослідження було визначення системи цінностей, що визначає їхню ієрархізацію за ступенем вагомості значущості для особистості (особистісна позиція).

Особистісну позицію ми досліджували шляхом виявлення й аналізу ціннісних орієнтацій. Система ціннісних орієнтацій визначає спрямованість молодих людей, їх ставлення до навколишнього світу, людей, самої себе, складає основу їхнього світогляду, життєвої концепції. Дослідження проводилося за методикою М. Рокича [3, 25], де виокремлено два класи цінностей: термінальні (цінності – цілі, прагнення важливі для життя людини, головні, кінцеві цілі буття особистості) й інструментальні (цінності – засоби, які людина обирає для досягнення цілей і яким надає перевагу у різних життєвих ситуаціях).

Для самостійного аналізу надавались два списки цінностей: А – термінальні; Б – інструментальні. Результати ранжування заносили у матрицю і на основі її аналізу мали змогу зробити висновок про найбільш важливі термінальні та інструментальні цінності для молодих людей.

Термінальні цінності визначають кінцеву мету діяльності особистості, мотивуючі функціонально і визначають життєву позицію людини та подальшу її поведінку. Більшість досліджуваних на перше місце серед термінальних цінностей поставили здоров'я (62% вибірки), на друге – наявність хороших і вірних друзів (35% респондентів). У певній послідовності на подальших місцях розмістилися відповідно такі цінності, як щасливе сімейне життя (46%), кохання (46%) та матеріальне забезпечення (38%). Останні місця у ранговому ряду цінностей респонденти відвели красі природи й мистецтву, суспільному покликанню та підвищенню добробуту інших (50% респондентів.)

Для аналізу достовірності вибору термінальних цінностей та стійкості особистісної позиції було запропоновано ранжування інструментальних

цінностей, що визначають принципи, моделі, способи поведінки людини, необхідні для функціонування термінальних цінностей. Ранжуючи інструментальні цінності, більшість респондентів на перше місце поставили акуратність (27%), потім життєрадісність (31%), вихованість (57%) та відповідальність (35%). Найменш важливими для наших досліджуваних визначено: непримиренність до недоліків у собі та в інших (31%), високі запити (27%), раціоналізм (38%).

Отже, цінності-цілі та цінності-засоби належать до різних частин досвіду. Термінальні входять до його сталого компонента, і їх розвиток обумовлюється більш широкими культурними, соціальними чинниками. Інструментальні цінності є такими, що входять до змінної частини досвіду, тому вони більш "рухливі" і в них відображаються всі ситуації, у яких перебуває особа.

Важливим є не лише уточнення, внесення коректив у власні цінності, принципи з точки зору суспільних вимог й перевірених практикою суспільних норм. Позиція визначається за умови ієрархізації ними особистісних цінностей у систему, що засвідчує спрямованість особистості як сукупності стійких мотивів діяльності, поведінки у різних ситуаціях, саме її позицію. Складаючи систему, старшокласники, студенти виокремлюють головний задум, напрям своєї життєдіяльності, визначають місце окремої цінності у цій системі, підпорядкованість, залежність від інших, уточняють, які цінності головні у дотриманні вагомості лінії. Для досягнення дієвості позиції значення має вибір й обдумування способів поведінки згідно з визначеними принципами. Уточнення, коректування системи особистісних цінностей можливе шляхом виявлення, осмислення, відстоювання їх під час аналізу проблемних, життєвих ситуацій у суспільно-практичній діяльності, спілкування з педагогами, батьками, вибору й пропонування шляхів розв'язку суперечливих завдань, конфліктних ситуацій.

При подальшому дослідженні відзначимо, що у респондентів відбулися позитивні зрушення у визначенні й ранжуванні найбільш значних цінностей, насамперед кількісні зміни, хоча і не значні для деяких цінностей, показали, що респонденти логічно, обдуманно визначають для себе систему цінностей.

У даному випадку, як ми вважаємо, у виборі цінності відобразились умови дослідження, в яких робився акцент на активності, самостійності, дієвості, громадсько значущій діяльності молодих людей. Застосування колективних форм роботи,

